

Zsinka László:

A nemzetközi tanulmányok képzés tapasztalatai a magyar felsőoktatásban

1990 és 2010 között

A nemzetközi tanulmányok (vagy *nemzetközi kapcsolatok*) a fiatal társadalomtudományi diszciplínák egyike, amely az angolszász világban jött létre a 20. században. Oktatása kezdetben az amerikai egyetemeken terjedt el, bár egyes európai országokban a diplomataképzés sajátos nemzeti előzményekkel is rendelkezett. A diszciplína születésétől fogva küszködött a tudományterületi behatárolás nehézségeivel. Általában a politikatudomány részeként fogták fel, míg mások multidiszciplináris tudományterületnek tekintették, amelyet a politikatudomány, a jogtudomány, a történettudomány és a közgazdaságtudomány nemzetközi rendszert elemző kérdésfelvetései szerveznek egységbe. Az előbbi felfogás az angolszász világban vált uralkodóvá, míg az utóbbi inkább a mediterrán országokat jellemezte. Az akadémiai diszciplína jellegének alakulása az egyes országokban összefüggött a diplomataképzés szervezeti hagyományaival.

A nemzetközi tanulmányok, mint tudományos diszciplína önértelmezésével kapcsolatos dilemmák a felsőoktatási képzési tartalom alakulására is rányomták bélyegüket. Az angolszász egyetemeken a hallgatók - módszertani szempontból - erős politikatudományi alapozásban részesülnek, ami a nemzetközi rendszerrel kapcsolatos empirikus problémák értelmezését is befolyásolja. Ehhez képest az olasz egyetemeken nagyobb súllyal kerülnek oktatásra a történeti, illetve a jogi ismeretkörök. Ez persze nem jelenti azt, hogy az angolszász felsőoktatási intézményekben a hallgatók nem találkoznak történeti, vagy jogi tárgyakkal, illetve hogy az olasz egyetemeken nem oktatnak politikatudományi tantárgyakat. A tudományterület művelésére vonatkozóan ez a kettősség azzal a következménnyel jár, hogy a *nemzetközi tanulmányok* művelhető történészként, jogászként és közgazdászként is, de a legtöbb tudományos probléma mégis a politikatudomány módszertana felől fogalmazódik meg. Ez utóbbi tény abból is származik, hogy a társadalomtudományokban az elmúlt évtizedekben a különböző szakmai kultúrák egyre intenzívebb kölcsönhatása bontakozott ki, ami a *nemzetközi tanulmányok* vonatkozásában az angolszász akadémiai normák és képzési tartalom egyre erősödő befolyásában mutatkozott meg.

A nemzetközi tanulmányok, mint akadémiai diszciplína felsőoktatási képzési szerkezetben elfoglalt helye elég változatosnak tűnik. Az angolszász és az európai egyetemeken alap- és mesterszinten egyaránt találkozunk vele. Az alapképzések meglehetősen általános ismereteket adnak, míg a

mesterképzésben a legváltozatosabb és legkülönbözőbb mélységű szakmai programok is elképzelhetők. Egyes képzési profilok egy-egy régióra összpontosítanak, mások a diplomáciai szolgálatra készítik fel. A kínálat fontos összetevőjét alkotják a „második mesterszakként” értelmezhető *advanced studies* programok. Ezeket számos esetben diplomáciai akadémiákon hirdetik meg, és egyetemi, vagy mesterszintű diplomával már rendelkező hallgatók jelentkeznek rá. Nincsenek általános szabályok az elméleti (*academic*) és a gyakorlati (*professional*) ismeretek arányára vonatkozóan. Egyes programok inkább teoretikus, mások praktikus jellegűek, de általában a legkülönbözőbb módokon elegyítik a két összetevőt. Közös vonása az amerikai és az európai nemzetközi tanulmányok mesterszakoknak, hogy jóval kevesebb tantárgy szükséges elvégzésükhöz, mint Magyarországon. Ezeknek a tárgyaknak a kreditértéke magasabb, nagyobb óraszámban kerülnek oktatásra, jóval több egyéni hallgatói munkát követelnek meg, valamint elmélyültebb módszertani tudatosságot kényszerítenek ki.

A tudományos behatárolás bizonytalanságai ellenére a *nemzetközi tanulmányok* jelentősége - nemzeti és nemzetközi szinten - megnövekedett az elmúlt évtizedekben. A globalizáció kibontakozása általában véve lendületet adott a nemzetközi interakciók számának és erősségének a nemzeti társadalmak között, ennek következtében az a diszciplína is felértékelődött, amely a nemzetközi rendszer jellemzőit és folyamatait elemzi.

A jelen tanulmányban bemutatjuk - a hazai felsőoktatási folyamatok háttéréből kiindulva - a *nemzetközi tanulmányok*, mint képzési tartalom fejlődését az elmúlt húsz év magyar felsőoktatásában. Kétségtelen, hogy a magyar nemzetgazdaság erőteljes nyitottsága kiemelkedő fontosságot biztosított ennek a szaknak a rendszerváltozás után, ami a folyamatos és erőteljes hallgatói érdeklődésben is kifejezésre jutott. Ugyanakkor a képzési tartalom az idő múlásával mind nehezebben tudott alkalmazkodni az egyre bonyolultabb társadalmi elvárásokhoz, holott a *nemzetközi tanulmányok*, mint tudományos diszciplína akadémiai helyét senki sem kérdőjelezte meg. Az elmúlt években a diplomás munkanélküliség növekedése újult erővel vetette fel a tantárgyi szerkezet korszerűsítésének a kérdését, de ez csakis a felhalmozott szakmai értékek megőrzésével mehet végbe.

A továbbiakban felvázoljuk a *nemzetközi tanulmányok* képzési programok fejlődési ívét, főbb szakaszaival, sajátosságaival és ellentmondásaival. A jelen tanulmány szerzője másfél évtized óta a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakán oktatóként szerzett tapasztalatokat a nemzetközi rendszert érintő ismeretkörök oktatásáról, és a BCE Társadalomtudományi Karának oktatási dékánhelyetteseként részt vett a Bologna-szakok akkreditációjában. Ezért a felvázolt kép óhatatlanul a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakjainak a fejlődéspályáját állítja középpontba, ami nem jelenti azt, hogy más felsőoktatási intézményekben nem halmozódtak fel értékes tapasztalatok.

Nemzetközi kapcsolatok szakos közgazdász diploma a kilencvenes évek első felében

1990 körül az érettségiző korosztály körülbelül 15%-a nyert felvételt a felsőoktatási intézményekbe Magyarországon. Akkoriban az egyetemeken a társadalomtudományokat elsősorban a közgazdaságtan és a szociológia reprezentálta. A közgazdasági szakokat leszámítva a többi társadalomtudományi képzés keretében viszonylag kevés hallgató vett részt.

A *nemzetközi kapcsolatok szak* a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen az 1960-as évektől jött létre a közgazdasági képzés részeként, és a késő Kádár-korszakban az egyetem egyik vonzó szakjának minősült. A nemzetközi kapcsolatok irányába szakosodó közgazdászok a 70-80-as években a felsőbb évfolyamokon oktatott szakmai tárgyak keretében multidiszciplináris - történeti, jogi gazdasági - tantárgyszerkezettel találkozhattak. A nemzetközi kapcsolatok szak keretében diplomáciatörténeti, nemzetközi jogi és nemzetközi gazdaságtani tárgyak egyaránt helyet kaptak az oktatásban.

A 80-90-es évek fordulóján a „Közzágon” végrehajtott egyetemi szintű oktatási reformok, majd a rákövetkező évek kiigazításai megteremtették a nyugat-európai és amerikai mérce szerinti közgazdasági képzést. Az 1989-ben megalakuló Társadalomtudományi Karon az úgynevezett „vegyes szakok” kialakításával szakmailag elfogadható módon tisztázták a politikatudomány, a nemzetközi kapcsolatok és a szociológia, mint társadalomtudományi diszciplínák - közgazdasági - egyetemi oktatási szerkezetben elfoglalt helyét.

Az egyetemi szintű oktatási reform következtében a három éves közgazdasági alapképzés szisztematikusan felépített rendszerré vált a „Közzágon”, amely arányosan osztotta el az órakereteket a közgazdaságtan legfontosabb részdiszciplínái között, másrészt erénye volt az erős általános társadalomtudományi megalapozás. Valamennyi közgazdasági szakon tanuló hallgató részt vett a hároméves alapképzésen. A közgazdasági alapképzés karaktere a tágabb társadalomtudományi diszciplínák jelenléte révén az integrált szakegyetem modelljének a kialakulása felé mutatott. A specializált szakmai ismeretek oktatására negyed- és ötödéven került sor, amelyek különböző szakok formájában jelentek meg. A Társadalomtudományi Kar „vegyes szakjai” - *nemzetközi kapcsolatok szakos közgazdász, politológus közgazdász és szociológus közgazdász* - nem vonzottak jelentős hallgatói létszámot, mégis mindhárom szak értékes kísérletnek tekinthető. A hároméves közgazdász alapképzés, illetve negyed-ötödéven a társadalomtudományi szakosodás kombinációjával a közgazdasági alapismereteket ötvözték a politikatudományi, szociológiai, vagy nemzetközi ismeretekkel, amivel figyelemre méltó - a nemzetközi felsőoktatási gyakorlatban is kivételes - szakmai profilt hoztak létre.

Ebben a tantervi keretben a nemzetközi kapcsolatok szakos közgazdászok csak a negyedik és az ötödik évfolyamon hallgattak szakos tárgyakat. A felső évfolyamokon a nemzetközi kapcsolatok szak

multidiszciplináris karaktere a kilencvenes években erősödött. A nemzetközi kapcsolatok szak karakterét nem annyira az angolszász világra jellemző politikatudományi meghatározottság, hanem a multidiszciplináris irányultság határozta meg. Kialakultak azok az alapvető tárgyak, amelyek szakmai tartalma egészen napjainkig befolyásolja a *nemzetközi tanulmányok*, mint képzési tartalom jellegét Magyarországon.

A „Nemzetközi kapcsolatok elmélete”, a „Nemzetközi kapcsolatok története”, a „Nemzetközi jog”, a „Nemzetközi gazdaságtan” illetve „A magyar külpolitika története” tantárgyak tartalmilag is modernizálódtak. A kötelező tárgyakat széles választható tárgykínálat egészítette ki. A jelenlegi nemzetközi tanulmányok alap- és mesterszak struktúrájához képest a kötelező tárgyak aránya alacsonyabb, a választható tárgyaké magasabb volt. A szakmai tárgyak között negyed-ötödéven bevezették a fő- és mellékszakirányokat. A külügyi főszakirány a korábbi évtizedek örökségét vitte tovább, az Európa-főszakirány pedig az EU-csatlakozásra való felkészülés miatt már a kilencvenes évek derekától aktualitást nyert. A főszakirányokhoz - legalább tíz kurzus - képest a mellékszakirányok jóval alacsonyabb órakeret - körülbelül négy-öt kurzus - elvégzését követelték meg. Ezeket rugalmasan lehetett párosítani a főszakirányokkal, bár elvégzésük nem volt kötelező. Másfelől a mellékszakirányok lehetőséget adtak olyan részdiszciplínák alaposabb megismerésére, mint a biztonságpolitika, vagy európai integrációs kompetenciákkal egészítették ki a külügyi főszakirányon tanuló hallgatók ismereteit.

A posztgraduális nemzetközi tanulmányok másoddiploma létrejötte

A kilencvenes évek első felének további újdonságaként érdemes megemlíteni a *BIGIS* (Budapest Institute for Graduate International and Diplomatic Studies) létrehozását. A *BIGIS* klasszikus értelemben vett posztgraduális diplomataképző intézményként indult a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen. Az akkori oktatási szabályozás szerint szakirányú továbbképzésnek minősült, aminek elvégzése úgynevezett másoddiploma - szakokleveles külügyi szakértő - megszerzésével járt, amely a hallgató első diplomájával együtt nyerte el érvényességét. Ez a négy féléves - eredetileg esti rendszerű képzési forma - teljesítette a szakirányú továbbképzés feltételeit, amikor körülbelül 4-600 kontaktóra elvégzését, és diplomamunka megvédését követelte meg. A „szakokleveles külügyi szakértő” diploma mellett valamivel később a *BIGIS* keretében az „Európa-szakértő” másoddiploma kiadására is sor került. Végző soron a *BIGIS* ugyanannak a két önálló posztgraduális szaknak az elvégzését tette lehetővé - elsősorban diplomás felnőttek számára - amilyen főszakirányok indultak a nappali rendszerű nemzetközi kapcsolatok szakos közgazdász képzésben. A *BIGIS* keretében kialakított tantárgystruktúra a nappali képzés multidiszciplináris alaptárgyait tekintette mintának, valamint a külügyi és az Európa főszakirányok tárgykínálatát, és kiegészítette azokat a Külügyminisztérium munkatársai által oktatott gyakorlati tárgyakkal.

A kilencvenes évek első felében a nemzetközi tanulmányok képzések vertikuma teljessé vált. A „Közgázon” a doktori képzés országos megindulásával viszonylag gyorsan akkreditálták a *Nemzetközi kapcsolatok PhD. programot*, amely a Világgazdasági Tanszékkal való együttműködés jegyében jött létre.

Bizonyos értelemben elmondható, hogy a 90-es évek a nemzetközi tanulmányok képzések „aranykora” volt Magyarországon. A nemzetközi kapcsolatok szakos közgazdász diploma és a BIGIS által kiadott másoddiplomák jóval kevesebb ellentmondással kerültek szembe, mint az elmúlt tíz év során, amikor egyrészt a társadalmi elvárások bonyolultabbak lettek, másrészt a képzés szakmai tartalma egyre összetettebb kihívásokkal került szembe. A képzési tartalom a 90-es években nagyjából összhangban volt a társadalmi igényekkel. Az évtized elején a legfontosabb ismeretkörök „modernizálódtak” és „professzionizálódtak”, elvesztették ideológiai és aktuálpolitikai kötődésüket. A nemzetközi képzés ebben az értelemben vett „szekularizálódása”, illetve multidiszciplináris jellege miatt az oktatott ismeretkörök vonzóak és változatosak voltak, valamint kellő érdeklődésre tarthattak számot hiánypótló jellegük miatt. Jól érzékelteti ezt a helyzetet az európai integrációval kapcsolatos ismeretek oktatása. A magyar társadalom csekély EU-ismeretei miatt egyelőre nem volt szükség a különböző politikaterületek és az uniós jogszabályok részletező oktatására, valamint a csatlakozási tárgyalások megindulása előtti politikai helyzet sem igényelt beható technokrata ismereteket. Ezért a szakon megszereshető tudás összességében megfelelt az Európai Unió felé közeledő magyar külpolitika elvárásainak.

A nemzetközi kapcsolatok (nem közgazdász) egyetemi és főiskolai szakok akkreditációja

A 90-es években a felsőoktatás finanszírozását új alapokra helyezték a késő Kádár-korszakhoz képest. A normatív finanszírozás a felsőoktatási intézményeket a hallgatói létszám növelésében tette érdekeltté. Jól érzékelhető volt ez a Bokros-csomag utáni években, amikor az intézmények a létszám növelésén keresztül igyekeztek stabilizálni költségvetési helyzetüket. A hallgatói létszám növekedése az ezredforduló után is folytatódott. Az egyetemi és főiskolai hallgatók száma elérte az érettségiző korosztályok 35-40%-át. Az oktatáspolitikai éveken át nem korrigálta a hallgatói létszám munkaerőpiaci szempontból évről-évre kedvezőtlenebb megoszlását. Másfelől kétségtelen, hogy a létszám jelentős emelkedése ellenére a felsőoktatás mindvégig - a számításmód függvényében - mintegy a GDP 0,8-1,5%-val részesedett a költségvetésből, ami az egy főre jutó képzési költségek alapos csökkenését eredményezte. Ez egyben azt jelentette, hogy a felsőoktatás meglehetősen „olcsó” rendszerré vált, hiszen a kilencvenes években bekövetkező „transzformációs visszaesés” - amely a GDP csökkenésével járt - időszakában viszonylag kis ráfordítással mérsékelte a munkanélküliséget. Talán ez lehetett az

egyik oka annak, hogy a növekvő hallgatói létszámok és a mind kedvezőtlenebb szakmaterületi létszámarányok ellenére nem történt kormányzati beavatkozás.

Az oktatási kormányzat visszafogott magatartásától élesen eltért az egyetemek és főiskolák akkreditációs tevékenység területén kifejtett aktivitása. A felsőoktatási intézmények a hallgatói létszám növelését új szakok megalapításával és indításával akarták elérni. Ezek egy része kétségtelenül a társadalmi igényekre válaszolt, másik része viszont a „hallgatóvadászat” fontos elemét képezte. Erre az időszakra vezethető vissza az intézményeknek az a politikája, hogy minél szélesebb képzési „portfóliót” igyekeztek létrehozni a hallgatói létszám maximalizálása céljából, ezért rövidtávon ellenérdekeltek voltak minden olyan kooperációval szemben, ami más felsőoktatási intézményekkel közösen a képzési struktúra racionalizálását - egyes szakok megszüntetését - gondolta el a hosszú távú előnyök érdekében. Egyebek mellett ez volt az oka annak, hogy a kormányzat által támogatott felsőoktatási integráció elég nehezen haladt előre.

A bölcsészettudományi, közgazdasági, jogi és társadalomtudományi szakok jelentős létszámemelkedésen mentek keresztül, míg egyre csökkent a természettudományos és műszaki pályák vonzereje. A társadalomtudományi képzések a kevésbé anyag- és eszközigényes szakok közé tartoztak. A változások a *nemzetközi tanulmányok* képzési formák hallgatói létszámára is hatást gyakoroltak. Már a kilencvenes évek második felében érzékelhető volt a nemzetközi kapcsolatok szakos közgazdász képzés létszámának növekedése a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen.

Újszerű mozzanat volt az is, hogy a kilencvenes évek második felétől erősödött az igény a korábbinál professzionálisabb ismereteket és készségeket nyújtó közgazdasági szakok iránt. Jól mutatja ezt, hogy mind több hallgató minősítette a nemzetközi kapcsolatok szakos közgazdász képzést úgy, mint ami élvezetes és érdekes, de a pénzügy, marketing vagy számvitel szakokhoz képest nem ad megfelelő szakismereteket az éleződő munkaerőpiaci versenyben. A szak megítélésének ez a változása a gazdasági élet átalakuló elvárásaival függött össze. A kilencvenes évek elején a piacgazdaság kiépülésének időszakában nagyfokú hiány mutatkozott közgazdászokban. A privatizálódó vállalati szféra és a betelepülő multinacionális vállalatok a szakosodástól függetlenül előszeretettel alkalmaztak fiatal diplomásokat, akik az ország vezető közgazdasági képzőhelyén, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen végeztek. A kilencvenes évek második felében a formálódó piacgazdaság igényei differenciáltabbak lettek, másrészt megszűnt a közgazdászok terén mutatkozó nagyfokú hiány. Ezek a változások a nemzetközi kapcsolatok közgazdász szak helyét is kedvezőtlenül érintették, bár alapvető vonzerejét mindvégig képes volt megőrizni.

A *nemzetközi tanulmányok* képzések alakulása szempontjából meghatározó jelentőségű lépés volt, hogy a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem kezdeményezte az ötéves nemzetközi kapcsolatok egyetemi képzés akkreditációját. Ez a szak a korábbi „vegyes diplomával” - nemzetközi kapcsolatok szakos közgazdász - szemben nem adott közgazdasági diplomát, hanem úgynevezett társadalomtudományi képzésnek minősült - noha a szakok között formailag az úgynevezett közgazdasági szakcsoporthoz sorolták be, s mint ilyen kezdettől fogva megosztotta a róla alkotott vélekedéseket. (A „társadalomtudományi képzés” kifejezést itt nem akadémiai diszciplináris értelemben használjuk, hiszen eszerint a közgazdaságtan a társadalomtudományok egyike, hanem a felsőoktatásban uralkodó gyakorlat alapján, ahol a közgazdasági szakok szembeállíthatók a társadalomtudományi szakokkal - szociológus, szociális munkás, politológus stb. - mivel ez utóbbiak nem nyújtanak közgazdasági diplomát.)

Az ötéves *nemzetközi kapcsolatok egyetemi szak* kapcsán az egyik kritikai észrevétel a képzés közgazdasági jellegének meggyengítésére vonatkozott. Azok, akik fenntartásokkal viseltettek az új szak iránt, a már jól bejáratott „vegyes diploma” szakmai előnyeit hangoztatták. A másik felmerülő probléma a szak elitjellegéhez kapcsolódott. Kérdésesnek tűnt, hogy közgazdasági végzettség híján fenntartható-e az új nemzetközi szak elitjellege, vagy maga is a felsőoktatásban végbemenő létszámrobbanás egyik tényezőjévé válik. A szak oktatói közül sokan mind az elitképzés, mind a közgazdasági tartalom fenntartásának a szükségességét hangoztatták.

Kétségtelen tény, hogy a nemzetközi tanulmányok szakos közgazdász szak szorosan hozzátartozott a „Közgáz” profiljához és identitásához. Ezt a profilt akkoriban az egyetemi közvélemény többsége értéknek tartotta és megőrzését az országos vezető szerep fenntartása eszközeként fogta fel. A nem közgazdász végzettséget adó új diploma bevezetésével a Társadalomtudományi Kar bizonyos mértékig eltávolította magát ettől az eszménytől. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a kilencvenes évek végén - az oktatási szerkezet formálására is kiterjedő - kari önállóság még nem vált gyakorlattá a „Közgázon”, így többen érezték úgy, hogy joggal tartják rendellenesnek egy nem közgazdasági jellegű képzés bevezetését.

Az új szak közgazdasági tartalmának meggyengítését munkaerőpiaci szempontok alapján is kritikák érték. Kétségtelen, hogy az új szak szerkezetében visszaszorult a közgazdasági ismeretkörök aránya. A hallgatók a hároméves közgazdasági alapképzés helyett hároméves multidiszciplináris társadalomtudományi alapképzésben részesültek, amely az egyetemi hagyományok miatt jelentős számú közgazdasági szaktárgyat tartalmazott, de ahhoz nem elegendőt, hogy a diplomát egészében közgazdasági jellegűnek lehessen minősíteni. A nemzetközi ismeretköröket oktató szaktárgyak a

nemzetközi kapcsolatok szakos közgazdászképzéshez hasonlóan a negyedik és az ötödik évfolyamon helyezkedtek el, azzal a különbséggel, hogy kis számban - felvezető tárgyként - a második és a harmadik évfolyamon is megjelentek. Tehát az új szak a hároméves társadalomtudományi alapképzés - némi közgazdasági profillal -, valamint a kétéves nemzetközi kapcsolatok szakirányú képzés két lépcsőjére épült.

Az elitképzés fenntarthatóságával és a munkaerőpiac reakciójával kapcsolatos kételyek nem igazolódtak. A felvételi pontszám az első évektől fogva igen magas volt - nem maradt el a közgazdasági szakoktól, és a végzett hallgatók a kezdeti félelmek ellenére képesek voltak elhelyezkedni. Úgy tűnik, hogy a Budapesti Corvinus Egyetem, mint márkanév a nem közgazdász végzettséggel rendelkező hallgatók esetében is elegendőnek bizonyult, illetve arról sem szabad megfeledkezni, hogy a magasán megszabott nyelvi követelmények miatt - két felsőfokú, vagy egy felső-, illetve két középfokú nyelvvizsga teljesítése - a szakot elvégző hallgatók nyelvtudása jelentős előnyökkel járt a munkaerőpiacon.

Arra is utalni kell, hogy az EU-csatlakozás felgyorsulása ezekben az években megnövelte a nemzetközi és EU-s ismeretekben jártas szakemberek iránti igényeket. Egyebek mellett ez volt az oka, hogy a szak megalapításának előkészítésekor a tárcaközi egyeztetés során valamennyi kormányzati tényező támogatta az új képzés létrehozását. A nemzetközi tanulmányok ötéves egyetemi képzés egyfelől illeszkedett a kilencvenes évek akkreditációs és létszámnövekedési hullámába, de a szak viszonylag nagy létszáma ellenére sem vált a kialakuló tömegképzés részévé. Negyed- és ötödéven sikerült a szakos tantárgyi kínálatot valamennyire igazítani az igényekhez. Ennek jele volt például az egyre változatosabb EU-s tárgykínálat, amely igyekezett megfelelni a „professzionizálódás” erősödő igényeinek.

A megfogalmazódó felvetések ellenére az új nemzetközi kapcsolatok egyetemi szak legfőbb ellentmondása nem az oktatás társadalmi környezetéből - elitképzés-tömegképzés, vagy „Közgázon” belüli viták - vezethető le. A legfőbb problémát az alapképzés diszciplináris tisztázatlansága és ennek következményei jelentették. A nemzetközi kapcsolatok szakos közgazdász „vegyes” szakon a hároméves közgazdász alapozó képzés szakmailag koherens egységet képezett. Negyed- és ötödéven a nemzetközi szakos ismeretköröket elsajátító hallgatók további közgazdasági tárgycsoportot vettek fel, hogy a közgazdasági diploma kiadása - az elégséges közgazdasági kreditszám megszerzése révén - biztosítható legyen. A közgazdasági alapképzés a nemzetközi szakos ismeretekkel kombinálva még akkor is értékes „szinergiát” biztosított, ha a képzés két szintje között szinte alig voltak szakmai kapcsolódási pontok. Ehhez képest az új szakon az alapképzésben több „nemzetközis” felvezető tárgy jelent meg. Kétségtelen, hogy az alapképzés multidiszciplináris társadalomtudományi jellege

összhangban volt a negyed- és ötödéves nemzetközi szakismeretek multidiszciplináris karakterével, így az új öt éves szak belső koherenciája látszólag erősödött, de valójában a túlságosan széles társadalomtudományi - matematikai módszertani, közgazdasági, szociológiai, történeti, jogi - alapképzés értelme vált kérdésessé.

Ezek a kételyek nem rossz szakmai döntésekből, hanem a *nemzetközi tanulmányok*, mint multidiszciplináris tudományterület szakmai körvonalainak és oktatási hagyományainak képlékeny jellegéből eredtek. A szűken vett diplomataképzés a legtöbb országban graduális, vagy posztgraduális keretben zajlik. Ezek általában egy- vagy két éves mesterszakok alapidiplomával már rendelkező hallgatók számára, akik a képző intézmény hagyományaitól és szakmai profiljától függően eltérő képzési tartalmakat sajátíthatnak el. Olyan képzőhely, ahol a hallgatók az öt éves egyetemi szak keretében nemzetközi ismeretekre tehetnek szert, jószerevével nem létezik. Ilyen értelemben reális döntésnek tekinthető, hogy az öt éves egyetemi szak a három éves társadalomtudományi alapképzés és a két éves nemzetközi szakmai képzés között megosztásra került. A problémát inkább az jelentette, hogy mind az alsó, mind a felső évfolyamág multidiszciplináris társadalomtudományi karakterűvé vált. Az öt éves egyetemi képzés teljes vertikumában a multidiszciplináris karakter legalábbis megkérdőjelezhető. A szakmai ismeretek szempontjából túlzottan kiszélesítette a spektrumot. Történt ez akkor, amikor a munkaerőpiaci igények a „professzionálisabb” - diszciplinárisan szűkebben lehatárolt - szakok iránti igények megnövekedéséhez vezettek.

A nemzetközi kapcsolatok öt éves szak ennek ellenére mindvégig megtartotta a vonzerejét. Úgy látszott, hogy a magyar felsőoktatásban legalábbis „elfér” egyetlen ilyen multidiszciplináris jellegű szak. A változatos tárgykínálat kétségtelen hallgatói érdeklődésre tartott számot, és intellektuálisan is vonzó kihívást jelentett az egyetemi hallgatók számára. Másfelől kérdéses, hogy hosszabb távon nem lett volna-e szükséges újragondolni az alapképzés és a szakirányú képzés viszonyát, ha a Bologna-reformok néhány év múlva nem vezettek volna egyébként is az öt éves egyetemi rendszerű képzés felszámolásához.

A nemzetközi kapcsolatok öt éves egyetemi képzéssel együtt a *nemzetközi kapcsolatok főiskolai szak* megalapítására is sor került. A főiskolai szak keretében az eredeti elképzelés szerint nagyobb mértékben kellett volna érvényesülnie a gyakorlati képzés elveinek, de ez csak kevéssé valósult meg, ami később komoly következményekkel járt a Bologna-típusú szakok bevezetése során. Az egyetemi diplomával járó öt éves szakot a Budapesti Corvinus Egyetem mellett a Pannon Egyetem - korábban Veszprémi Egyetem - indította, míg a főiskolai szakot több vidéki képzőhely (például Győr, Nyíregyháza). Az

ezredfordulóra a *nemzetközi tanulmányok*, mint képzési tartalom számos felsőoktatási intézményben megjelent.

A kétciklusú lineáris rendszerű képzés bevezetésének főbb sajátosságai

A *Bologna-folyamat* és az *Európai Felsőoktatási Térség* kialakulása az egyetemi szféra számára számos újdonsággal járt a 90-es évek Európájában. Magyarországon a felsőoktatási kormányzat az ezredfordulón kezdett el komolyabban foglalkozni a Bologna-folyamat legfontosabb következményével, a kétciklusú képzés bevezetésével. Ezek a változások 2003-2004-től felgyorsultak. Noha a Bologna-folyamat számos egyéb újdonsággal járt, a magyar közvélemény előtt mégis főleg a kétciklusú képzés bevezetéséről vált ismertté. A lineáris kétciklusú képzés kialakítását az oktatási kormányzat a magyar felsőoktatás több sajátos problémájának megoldásával is összekapcsolta.

Az európai felsőoktatásban két képzési modellt különíthetünk el, a *duális* és a *lineáris* rendszert. A duális rendszer az egyetemek és a főiskolák egymás mellett élését jelentette. Eredeti formájában az egyetemek feladata volt az elit értelmiség képzése, míg a főiskola inkább gyakorlati ismereteket adott. Ez a rendszer Németországból származott és az európai kontinens több országában elterjedt. A kétciklusú lineáris modell az angolszász világból sugárzott szét, s az alap-, illetve mesterképzés egymásra épülő rendszerét hívta életre. A Bologna-folyamat kiteljesedése az európai felsőoktatásban a kétciklusú lineáris rendszerre való áttérést követelte meg. Mivel Magyarországon korábban a német duális rendszer terjedt el - később a szovjet felsőoktatásból átvett elemekkel kombinálva - az Európai Felsőoktatási Térséghez való csatlakozás a felsőoktatás átfogó reformjával járt. Ezek a változások kihatottak a társadalomtudományok, ezen belül a *nemzetközi tanulmányok* helyzetére.

A felsőoktatási kormányzat az alap- és mesterszakok szakmai tartalmának kialakítása során elsősorban a felsőoktatási szakma értékítéletére kívánt hagyatkozni. Másfelől arra törekedett, hogy az újonnan kialakítandó szakszerkezet létrehozásában érdekelt felsőoktatási szereplők érdekérvényesítési erejét formalizált eljárás keretében szabályozza. Mivel a duális rendszerhez kapcsolódó szakszerkezetet az alap- és mesterszakok elindításával fokozatosan meg akarták szüntetni, és a felsőoktatási kormányzat nem kívánt elismerni semmiféle automatikus ekvivalenciát a régi és az új szakok között, az összes alap- és mesterszakot hivatalos eljárás keretében kellett megalapítani. Ezért a felsőoktatási intézmények életbevágóan érdekelték voltak abban, hogy a Bologna-típusú szakszerkezet keretében számukra kedvező profilú szakok megalapításával érvényesíteni tudják érdekeiket. Ennek híján a régi típusú szakok kifutásával egyes intézmények megfelelő oktatási profil és hallgatók nélkül maradtak volna.

Az új alapszakok kialakítását a felsőoktatási kormányzat összekapcsolta a megelőző években túlburjánzott szakok radikális csökkentésével. A régi szakszerkezet keretében körülbelül félezer szak létezett. Az alapszakok számát ehhez képest százban óhajtotta maximálni az oktatáspolitikai, míg a mesterszakokat illetően kezdettől fogva nem akart létszámkorlátokat érvényesíteni. Az új szakszerkezet kialakítása során bevezették a *képzési terület* fogalmát, amely a tágabb diszciplínák keretében létrehozott szakokat fogta egybe. Az alapszakok szakmai tartalmának meghatározását országos folyamat keretében képzelték el. A felsőoktatási kormányzat által ajánlott menetrend úgynevezett *felsőoktatási szakmai konferenciák* létrehozásával számolt, amelyek az egyes képzési területekhez kötődően kétharmados konszenzussal kellett, hogy megállapodjanak a létrehozandó alapszakokról, illetve azok szakmai tartalmáról. Ennek a folyamatnak a gyengéje leginkább abban mutatkozott meg, hogy a szaktárca az intézményektől szakmai segítséget várt az egyes szakok létrehozása során, míg azok inkább érdekvérvényesítő csoportokként működtek.

Az alap- és mesterszakok akkreditációját két fázisban hajtották végre. Ennek az lett a következménye, hogy az alapszakok tervezését kevésbé befolyásolta az a szempont, hogyan teremtsék meg az összhangot az alap- és a ráépülő mesterszakok között egy-egy diszciplína keretén belül. Az alapszakok megalapítása során többször is a rövid távú érdekek érvényesültek, nem az alap- és mesterszakok egymásra épülő tervezésének elvei. A szakalapítások során az intézmények sokszor arra törekedtek, hogy az oktatási profil minél teljesebb fenntartása miatt egyre több ismeretkört „beletömjenek” az alapszakba. Bizonyos képzési területek esetében ez később számos problémát vetett fel a mesterszakok megalapítása során. Egyes mesterszakok szakmailag már „kiürültek”, amikor sor került a szakalapításra.

Hasonlóan ellentmondásokkal járt, hogy a mesterszakok esetében a felsőoktatási kormányzat az egyes szakok képzési tartalmának meghatározása során nem tette kötelezővé a szakalapításban érdekelt intézmények kétharmados konszenzusát. Míg az alapszakokat illetően az alapítási folyamatban résztvevő intézmények valóban rákényszerültek a képzési tartalom közös kimunkálására, a mesterszakok esetében akár egyetlen intézmény is benyújthatta a szakalapítási dokumentumot, ami elfogadása esetén végérvényesen meghatározta a képzési és kimentési követelményeket. Bár az oktatási kormányzat és a Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság felhívta a figyelmet, hogy fontosnak tartja a mesterszakok megalapításakor az érintett intézmények közötti szoros együttműködést, semmilyen kényszerítő jogi lépést nem tett ebbe az irányba. Ezért a mesterszakok alapítása során hamarosan kiderült, hogy semmilyen együttműködés nem tartható az intézmények partikuláris érdekeivel szemben.

Az egyetemi szféra tekintélyes körei kezdettől fogva feltételezték, hogy a főiskolák legfőbb célja az alapszakok akkreditációja lesz, míg a mesterszakok indítása az egyetemek privilégiuma marad. A

rákövetkező évek azonban jócskán rácsfoltak erre a feltételezésre. A főiskolák a hallgatókért folytatott verseny miatt kívánatosnak tartották a képzési portfólió kiterjesztését, ezért erőteljes és nagyrészt sikeres küzdelmet indítottak a mesterszakok indítási jogának megszerzéséért, amire egyébként törvény adta lehetőségük volt.

Tanulságosnak tekinthető a mesterszakokkal kapcsolatos szakmai irányelvek sorsa is. A felsőoktatási kormányzat nem kívánt beleavatkozni ebbe a folyamatba, de a Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság által kiadott irányelvek a generális jellegű profillal rendelkező, és nem szűk szakmai spektrumra korlátozódó mesterszakok létesítésére hívták fel az intézményeket. A felsőoktatási intézmények az ajánlásokat csakis abban az esetben vették figyelembe, ha azt érdekeik megkívnák.

Az alapszakok megalapítása során az egyes képzési területeken eltérő intenzitású munka folyt. A kooperáció a mesterszakok alapítási dokumentumainak kidolgozásakor már általában mérséklődött. Egyes képzési területeken erőteljesen, máshol kevésbé érvényesítették a szakmai tartalom uniformizálásának követelményeit. Például komoly viták alakultak ki a gazdaságtudományi képzési területen, de a kialakított struktúra rendelkezett egyfajta logikával, és az ország összes felsőoktatási intézményében meghatározta a tantárgyszerkezet alapvető vonásait. A társadalomtudományi képzési területen inkább megengedő megoldások érvényesültek. Az egyes szakok megalapításakor az intézmények képviselői arra törekedtek, hogy a szakalapítási dokumentumok megjelenítsék az egyedi intézményi érdekek közös nevezőjét, ami lehetővé tette, hogy az egyetemek és főiskolák eltérő hagyományaiknak megfelelően alakíthassák a tantárgyszerkezetet a szakindítások során.

A társadalomtudományi képzési terület létrejötte.

A kétciklusú képzésre való áttérés fontos következménye volt a *társadalomtudományi képzési terület* létrejötte. A régi szakszerkezet nem ismerte a társadalomtudományi szakok fogalmát, hanem azokat a bölcsész vagy a gazdaságtudományi szakcsoport részeként kezelte. A társadalomtudományi képzési terület létrehozása elősegítette, hogy az új alapszakok elindulásával - a hallgatói létszám szempontjából - megnövekedjen ennek a területnek a viszonylagos súlya. A társadalomtudományi alapszakok a „létszámvadászat” szempontjából kitörési pontot jelentettek sok felsőoktatási intézmény számára. Nem véletlen, hogy a társadalomtudományi képzési terület szakjait számos intézmény igyekezett elindítani a Bologna-típusú képzésre való áttérés éveiben. Azok az intézmények is törekedtek erre, ahol a társadalomtudományi szakok nem rendelkeztek komolyabb előzményekkel.

A társadalomtudományi képzési terület alapszakjainak létrejöttét éles vita előzte meg. Lényegét tekintve a polémia két álláspont között dőlt el. Az egyik vélemény jószerével egyetlen alapszakban gondolkodott, amely multidiszciplináris társadalomtudományi szakként - *társadalmi tanulmányok*

alapszak - széles alapozást biztosíthatott volna a mesterszakok irányába, míg a másik elképzelés azt hangoztatta, hogy már az alapszakok keretében is önálló módon meg kell jeleníteni a különböző diszciplínákat. Ez a koncepció *nemzetközi tanulmányok, szociológia, politológia, kommunikáció, szociális munkás és szociálpedagógia* alapszakok létrejöttével számolt. A két elképzelés közül végül az utóbbi győzött, amit az intézményi érdekek és a munkaerőpiaci szempontok egyaránt megtámogattak. A munkaerőpiaci kimenet szempontjából úgy tűnt, hogy az önálló diszciplináris végzettséget biztosító társadalomtudományi alapszakok hasznosíthatóbbak, mint egy széles tudományterületeket átfogó társadalomtudományi alapozó diploma - a piacképes diplomák létesítését a minisztériumi alapelvek is megtámogatták - másfelől számos intézmény vélte úgy, hogy jelentős oktatási kapacitások maradnak kihasználatlanul, ha nem hoznak létre a régi szakokhoz hasonló jellegű képzési profilokat a Bologna-típusú alapszakok keretében. Például a nemzetközi kapcsolatok főiskolai szakot indító intézmények egyértelműen érdekeltek voltak a nemzetközi tanulmányok alapszak indításában. A különféle társadalomtudományi diszciplínákat megjelenítő önálló alapszakok koncepcióján az sem változtatott, hogy sajátos intézményi érdekek miatt végül a társadalmi tanulmányok alapszak is létrejött. A társadalomtudományi képzési terület keretében zajló változások a nemzetközi tanulmányok szak megalapításának kereteit is kijelölték. Eldőlt, hogy a nemzetközi tanulmányok önálló alapszakként is megalapításra kerül, és az ötéves egyetemi szak hagyományaiból a nemzetközi tanulmányok mesterszak létrehozásának a gondolata is következett.

A nemzetközi tanulmányok alap- és mesterszak megalapítása

A nemzetközi tanulmányok alapszak létrehozását a felsőoktatási környezet nagyban meghatározta. A lehetőségeket behatárolta az alapszakot kidolgozó szakmai konferencia intézményi összetétele. A régi szakok keretében az egyetemi, illetve a főiskolai szintű képzést folytató intézmények képviselőinek számaránya a főiskolai szféra dominanciáját vonta maga után. Mivel a főiskolák nem folytattak az egyetemi szak jellegétől markánsan eltérő gyakorlati képzést, az alapszakok megalapítása során nagyjából a legalapvetőbb - az egyetemen már régóta oktatott - nemzetközi ismeretköröket adó szaktárgyak oktatásában voltak érdekeltek. Számukra az alapszak a korábbi főiskolai képzés továbbvitelét jelentette, amely eredeti formájában az egyetemi képzés csökkentett változata volt, de nem attól eltérő gyakorlati kompetenciákat nyújtó képzés. Az alapszakokra vonatkozó minisztériumi irányelveknek megfelelően a szakalapítási dokumentumot csak kétharmados konszenzussal lehetett elfogadtatni. A Bologna-folyamat kezdetekor több főiskola folytatott nemzetközi kapcsolatok szakos képzést, mint egyetem, ezért a szakalapítási folyamatban a főiskolai szféra szempontjai erőteljesen kifejezésre jutottak, bár a végeredmény az egyetemek - Budapesti Corvinus Egyetem és Pannon Egyetem - számára is elfogadhatónak bizonyult. Az egyetemek is szívesen vették, hogy összességében

továbbvihetik a kialakult képzési hagyományokat. A szakalapítási folyamatban végső soron a felek kompromisszumképesnek mutatkoztak, ami a közös munka bizalmi légkörében is kifejezésre jutott.

A *nemzetközi tanulmányok alapszak* létrehozása azzal járt együtt, hogy az alap- és mesterszakot illetően öt évre kellett gondoskodni a releváns szakmai tartalomról, holott más társadalomtudományi diszciplínákhoz képest a nemzetközi standardok kevésbé tették egyértelművé, hogy ezen a tudományterületen szükséges és lehetséges az alap- és mesterképzés egymásra épülő fenntartása. A korábbi egyetemi szakok hagyományai alapján kétségtelennek látszott, hogy mesterszinten a nemzetközi tanulmányok szak mindenképp megalapításra kerül. Kérdésesnek tűnt, hogy kitölthető-e megfelelő szakmai tartalommal egyidejűleg az alap- és a mesterszak? Eddig a nemzetközi kapcsolatok egyetemi és főiskolai szakok nem kényszerítették ki az öt év teljes vertikumában a nemzetközi ismeretek kizárólagos oktatását. A régi típusú nemzetközi kapcsolatok egyetemi szak első három éve nagyrészt multidiszciplináris társadalomtudományi alapozást jelentett. A főiskolai szak az alapozó tárgyak szerepe miatt legfeljebb két-három évben határozta meg a nemzetközi szakmai ismeretek oktatását.

Ehhez képest a Bologna-szakszerkezet - az alapszakos társadalomtudományi alapozó ismeretektől eltekintve - legalább négy évre előírta, hogy nemzetközi szakmai ismeretkörök töltsék ki az alap- és mesterszakokat. Erre a szakma nem volt felkészülve, másfelől a nemzetközi tanulmányok, mint tudományos diszciplína lehatárolásának bizonytalanságai megnehezítették egy olyan szakmai koncepció kimunkálását, amely (1) alap- és mesterszinten egyszerre biztosította volna a megfelelő munkaerőpiaci kimenetet, (2) az *academic* és a *professional* jellegű ismeretek világos megkülönböztetését és helyes arányát, illetve (3) az alap- és mesterszak szintjeinek egyértelmű elkülönítését egymásra építkező ismeretkörökkel. A közös szakmai munka során az intézmények ugyan törekedtek e célok érvényesítésére, de nem kielégítő eredménnyel.

Az alap- és mesterszak egymáshoz való viszonyát illetően célszerű lett volna megfontolni a nemzetközi tanulmányok, mint tudományos diszciplínába elmélyült bevezetést nyújtó *academic* mesterszak létrehozását, egyidejűleg a korábbi főiskolai szaknál jóval erőteljesebb gyakorlati kompetenciákat biztosító - ebben a tekintetben előzményekkel nem rendelkező - *professional* alapszak kialakításával. Ez az új alapszak a nyelvi és kommunikációs kompetenciák, valamint a nemzetközi kapcsolattartás különféle - üzleti, önkormányzati és kulturális - formáit olvaszthatta volna egységes koncepció keretébe. Előnye lett volna, hogy a gyakorlati képzés alapszakon (*professional BA*) történő koncentráálásával egyértelműen a mesterszakra maradt volna a tudományos diszciplína alapjainak elsajátítása (*academic MA*). A gyakorlati jellegű képzés ilyen irányú kialakításában a főiskolai szféra nem volt érdekelt, hiszen az új alapszak keretei között alapvetően meg kellett volna változtatnia az

egykori főiskolai szak karakterét, az egyetemi szféra pedig végképp nem volt rá felkészülve. A nemzetközi tanulmányok alap- és mesterszakok megalapításakor kiütközött a magyar felsőoktatás sokat emlegetett gyengéje, a gyakorlati kompetenciák iránti érzéketlensége.

A feltételezett gyakorlatorientált alapszak - amit pillanatnyilag jobb híján illetünk a *gyakorlati nemzetközi kommunikáció* elnevezéssel - alkalmas lett volna arra is, hogy megnyugtató és újszerű alternatívát kínáljon az alapképzéshez rendelt ismeretkörök és a nemzetközi tanulmányok akadémiai szakmai ismeretek közötti viszonyban, ami a korábbi nemzetközi kapcsolatok (nem közgazdász) ötéves egyetemi képzésnek is fő ellentmondása volt. Továbbá úgy tűnik, téves döntés volt, a *társadalmi tanulmányok* alapszak jelentőségének háttérbe szorítása a társadalomtudományi képzési területen. Alapszakon a társadalmi tanulmányok szak elméleti (*academic*) jellegű képzést adhatott volna - a régi típusú ötéves nemzetközi tanulmányok szak három éves társadalomtudományi alapozó képzéséhez hasonló karakterrel - míg az előbb említett *gyakorlati nemzetközi kommunikáció* a praxisorientált (*professional*) képzést biztosíthatta volna.

Ezzel a megoldással a felvételiző választhatott volna a gyakorlati és elméleti típusú alapképzések között. Másrészt a társadalmi tanulmányok alapszak jóval szélesebb szakmai spektrumot fedett volna le, mint a társadalomtudományi képzési terület különféle mesterszakjai, így biztosítani lehetett volna a legváltozatosabb leágazásokat az MA-szakok irányába. Harmadrészt világosan elvált volna egymástól a *professional* alapképzés - *gyakorlati nemzetközi kommunikáció* - révén megvalósuló munkaerőpiaci kimenet, valamint az *academic* megalapozás lehetősége a mesterszakok felé a *társadalmi tanulmányok* alapszak keretében. Kérdéses persze, hogy ezt a megoldást hogyan lehetett volna összhangba hozni a finanszírozási feltételekkel, mert valószínűleg kevesen választották volna a társadalmi tanulmányok alapszakot a munkaerőpiaci kimenet kérdéses volta miatt. Lehetséges, hogy az intézmények nagyjából lemondtak volna ennek a szaknak az indításáról, ahogy ez be is következett, annak ellenére, hogy a felsőoktatási kormányzat a társadalomtudományi képzési terület elfogadott szakjain túl végül beleegyezett a társadalmi tanulmányok szak megalapításába is. A vázolt megoldás akkor lett volna működőképes, ha a társadalomtudományi képzési területen egészében másként alakult volna a szakok szerkezete, és kevesebb önálló alapszak került volna megalapításra. Ez esetben a felvételizők egy része számára értelmes alternatíva maradt volna a társadalmi tanulmányok alapszak választása.

A *nemzetközi tanulmányok* alap- és mesterszakok tartalmának kialakításakor megkerülhetetlen mozzanatnak bizonyult, hogy a BA-szak megalapítása során a szakmai konferencián csak úgy lehetett konszenzust elérni, ha nagyjából áttemelésre kerülnek a régi főiskolai és egyetemi képzés ismeretkörei. Ennek a döntésnek a negatív következményei hamarosan kiütköztek. A nemzetközi

tanulmányok mesterszak megalapítása során világosan látszott, hogy az alapszak eltúlzott mértékű feltöltése elméleti ismeretekkel azzal a veszéllyel jár, hogy később mesterszinten komoly feladatot jelent a megfelelő képzési tartalom kialakítása. A megszülető képzési és kimeneti követelmények alapján a nemzetközi tanulmányok alap- és mesterszakok egyaránt tartalmaztak bőséges elméleti és szűkösebb gyakorlati ismereteket.

A nemzetközi ismereteket adó alap- és mesterszak ideális összhangja valószínűleg akkor lett volna megteremthető, ha az alapképzés *professional* és a mesterképzés *academic* jellege világosan elkülönült volna. Ebbe a képbe a társadalmi tanulmányok alapszak is jól illeszkedett volna. A hallgató a nemzetközi tanulmányok mesterszakra beléphetett volna a *gyakorlati nemzetközi kommunikáció* alapszak elvégzése után, vagy megfelelő gyakorlati kompetenciák birtokában azonnal ki is léphetett volna a munkaerőpiacra. Az elméleti érdeklődésű - vagy szakmai érdeklődés szempontjából kialakulatlanabb – felvételiző választhatta volna az *academic* karakterű társadalmi tanulmányok alapszakot, és innen is folytathatta volna tanulmányait a nemzetközi tanulmányok mesterszak irányába. Persze a mesterszakokra - ezen belül a nemzetközi tanulmányok mesterszakra - a kétciklusú képzés logikájának megfelelően számos úton lehet még eljutni, a most felvázolt modell inkább a szakmai és munkaerőpiaci szempontból optimális lehetőséget jelzi.

Ez a megoldás választ adott volna a régi (nem közgazdász) egyetemi képzés keretében felmerült problémákra. A régi nemzetközi kapcsolatok ötéves szakon a multidiszciplináris alapozó - *academic* jellegű - képzés azért bizonyult problematikusnak, mert nem létezett *professional* alternatívája. Ezért a régi típusú szakon tanuló hallgatók belekényszerültek a hároméves társadalomtudományi alapozó képzésbe, amely sem közgazdász végzettséget, sem másféle - munkaerőpiacon használható - kompetenciát nem nyújtott. A társadalomtudományi Bologna-alapszakoknál az *academic* és *professional* képzések elkülönítése és az alternatív útvonalak megteremtése - a társadalmi tanulmányok és a gyakorlati nemzetközi kommunikáció alapszakok révén - a hallgatók számára megoldhatta volna a régi egyetemi képzésben is felmerülő alapvető ellentmondást.

Az *academic* és *professional* képzések elkülönítése egyes szakoknál jól értelmezhető, míg más tudományterületeken elég erőltetettnek tűnik. A *nemzetközi tanulmányok* diszciplína esetében valószínűleg több előnnyel járt volna egy „gyakorlatorientált” alapszak - *gyakorlati nemzetközi kommunikáció* - (valamint a *társadalmi tanulmányok* alapszak) és egy „elméletorientált” mesterszak létrehozása, ez utóbbi esetében gyakorlatorientált szakirányokkal. Amennyiben ez a koncepció az elkövetkező években - a szakszerkezet esetleges felülvizsgálata révén - mégis érvényre jutna, számos, jelenleg az alapszakon elsajátított elméleti ismeretkör oktatása mesterszakra kerülne. Ez a megoldás lemondást jelentene a nemzetközi tanulmányok alapszak mostani változatáról, ami a Budapesti

Corvinus Egyetem hallgatói számára legalábbis ellentmondásos átalakulás lenne. A magas pontszámmal szakra felvett hallgatóknak nyilván intellektuálisan vonzó kihívás a szak tantárgyi struktúrájának jelenlegi formája elméleti igényességével és gyakorlati kompetenciák helyett teoretikus és tárgyi tudásban gazdag képzési profiljával. Mégis hosszú távon csakis ezen a módon lehetne biztosítani a mesterszak érdemi szakmai „feltöltését” és belső szakmai koherenciáját. Ahogy már utaltunk rá, kezdettől fogva kérdéses volt, hogy a nemzetközi tanulmányok alap- és mesterszak kitölthető-e megfelelő szakmai tartalommal a képzés mindkét ciklusában. Megfelelő szakmai tartalom alatt nem a nemzetközi ismereteket adó tantárgyak kellő mennyiségét kell érteni, hanem azt, hogy a *nemzetközi tanulmányok*, mint tudományos diszciplína, illetve a diplomáciai ismeretek elsajátításához mennyi valóban nélkülözhetetlen és releváns tantárgyra van szükség.

A nemzetközi tanulmányok alap- és mesterszak első tapasztalatai

A *nemzetközi tanulmányok* szakok megalakulásának feltételei kijelölték az alap- és mesterszak fejlesztésének kereteit a Budapesti Corvinus Egyetemen. A *nemzetközi tanulmányok alapszak* tantárgyszerkezete az elmúlt évek tapasztalatai alapján elfogadható módon letisztult. A hallgatók az első évben társadalomtudományi alapozó tárgyakkal, a második évben a nemzetközi tanulmányok legfontosabb alapvető ismeretköreivel - nemzetközi jog, nemzetközi gazdaság, nemzetközi politikai viszonyok, nemzetközi kapcsolatok története - ismerkednek meg, harmadéven pedig EU- szakismeretet tanulnak. A képzést jól kiegészíti a nyelvi kompetenciák széleskörű fejlesztése - nemzetközi szaknyelv, EU szaknyelv - valamint a kiterjedt társadalomtudományi és szakmai választható tárgykínálat. A nemzetközi tanulmányok alapszak tantervében az *elméleti* ismeretkörök *gyakorlati* kompetenciákkal kapcsolódnak össze. Ilyen értelemben elmondhatjuk, hogy a nemzetközi tanulmányok alapszak „vegyes szakként” (*mixed=academic+professional* - a „vegyes szak” itt nem ugyanazt jelenti, mint a tanulmány elején említett értelemben, ahol kilencvenes évek elején kialakult politológus-közgazdász stb. „vegyes diplomákat” jelölte) áll előttünk, ahol az egyetem képzési hagyományainak megfelelően széleskörű ismeretátadásra és kisebb mértékű gyakorlati kompetenciák kialakítására kerül sor.

A *nemzetközi tanulmányok mesterszak* szakmai törzsmodulból és szakirányokból áll. A szakmai törzsmodul kialakításakor az volt a cél, hogy az alapszakon tanult ismeretekre való ráépülés minél inkább biztosítható legyen, noha kezdettől fogva világos volt, hogy nem minden alapszakos hallgató folytatja tanulmányait ugyanazon intézmény mesterszakán. A BCE-n a történettudomány területén a ráépülés például azt jelentette, hogy a hallgatók az alapszak keretében „Nemzetközi kapcsolatok története 1815-1945” és „Nemzetközi kapcsolatok története 1945-től” című tantárgyakat hallgattak.

Erre épült a mesterszakon a „Kelet-Közép-Európa története”, a „Magyar külpolitika története” és a „Nemzetközi gazdasági kapcsolatok története” című tantárgyak oktatása. Az egymásra épülést a tantárgystruktúra a nemzetközi jog, nemzetközi gazdaság és a nemzetközi kapcsolatok elmélete területein is igyekezett biztosítani. A nemzetközi jog esetében például a mesterszakon meghirdetett kurzus az alapszakon elsajátított ismereteket mélyítette el konkrét jogesetek feldolgozásán keresztül. Az alap- és mesterszint tervezett egymásra épülése ellenére egyes tantárgyak esetében kialakultak szakmai átfedések, ami a kétciklusú képzés jellegzetes „gyerekbetegségének” tekinthető.

A nemzetközi tanulmányok mesterszakon a szakirányok nagyobb kínálata állt rendelkezésre, mint az alapszakon, ahol a hallgatók csak EU-szakirányt vehettek fel, abból a megfontolásból, hogy a szakot elvégzők munkaerőpiaci esélyeit leginkább ezek az ismeretek javítják. Eddigiekben a mesterszakon a Budapesti Corvinus Egyetemen a hallgatók a diplomáciai/külügyi, az európai integrációs és a regionális civilizációs szakirányok között választhattak, s a tervek között szerepelt a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szakirány elindítása is. A szakmai törzsmodul elméleti tárgyaihoz képest a szakirányokon valamivel nagyobb szerepe van a gyakorlati jellegű ismeretek oktatásának, de ez nem jelenti a gyakorlatorientált tantárgyak kizárólagosságát, hanem azok inkább egyes tárgyak keretén belül jelennek meg. Jelenlegi formájában a nemzetközi tanulmányok mesterszak éppúgy „vegyes” jellegű (*mixed*), mint az alapszak, bár a gyakorlati ismeretek oktatását még jelentős mértékben szükséges fejleszteni. Mindent egybevetve a nemzetközi tanulmányok mesterszak szakmailag kevésbé tekinthető letisztultnak, mint az alapszak, de ez a korábban említett koncepcionális ellentmondások kényszereiből - alap- és mesterszakok viszonya - is következik.

Az alapszakhoz képest mesterszinten több tantárgyfejlesztés kezdődött meg, és azokat tovább kell folytatni. A tantárgyfejlesztések eredményeként a mesterszak szakmai koherenciája jelentősen javulhat. A regionális-civilizációs szakirány szakmai tartalma a társadalmi környezet elvárásainak megfelelően például „Ázsia-szakirány” felé fejlődhet tovább. Az európai integrációs szakirány keretében mind több szakpolitika kerülhet bemutatásra külön tantárgyak keretében, ami az EU-tagságból eredő igények kielégítését is szolgálhatja.

Az alap- és mesterszak szakmai tartalma az első évek tapasztalatai alapján módosulásokon ment keresztül. Ezek a változások a felsőoktatás ilyen mértékű tartalmi átalakítása esetén természetesek, hiszen az új Bologna-típusú szakok megalapítása és indítása egy-két év után mindenhol felveti a tanterv korrekciójának az igényét. Úgy tűnik, hogy a tervbe vett tantárgyfejlesztések eredményeként a mesterszak szakmai tartalma és koherenciája javulhat, és a társadalomtudományi képzési terület egészét érintő koncepcionális ellentmondások ellenére biztosíthatja a színvonalas oktatás lehetőségét.

Konklúziók

A *nemzetközi tanulmányok* képzések nagy utat jártak be a kilencvenes évek elejétől. A kevés számú tantárggyal rendelkező nemzetközi kapcsolatok szakos közgazdászképzéshez viszonyítva jelenleg mind alap-, mind mesterszakon jóval szélesebb tárgy kínálat alakult ki. A tantárgyfejlesztések az elmúlt húsz évben mindvégig igyekeztek elmozdulni a társadalmi környezet egyre bonyolultabb elvárásai irányába, és ez a folyamat a kétciklusú képzés bevezetése során is folytatódott. A folyamatos változások és korrekciók ellenére az elmúlt években a képzési tartalom megújítása több nehézséggel járt, mint korábban.

Egyrészt mindinkább kiütközött az EU-ismeretek önálló szakirány keretében történő oktatásának ellentmondásos volta. Az EU csatlakozás előtt még számos esetben szükség volt olyan szakemberekre, akik Magyarország érdekeit, mint képzett EU-szakértők képviselték. Viszont az EU-tagság szűk évtizede alatt az integráció hatása egyre inkább kiterjedt a gazdaság és a társadalom legkülönbözőbb területeire. Jelenleg az EU-tagság következményei valamennyi szakma hétköznapjait átszövik. Úgy tűnik, hogy egyre inkább olyan szakemberekre van szükség, akik saját szakmájuk európai uniós aspektusait ismerik, de nem „főállású” eurokraták. Mindez azzal jár, hogy bármennyire is „professzionizálódtak” a nemzetközi tanulmányok alap- és mesterszakon az európai integrációs ismeretkörök, a társadalmi igényeket ezek a szakok jellegükénél fogva nem voltak képesek teljes mértékben kielégíteni. Az európai uniós ismeretek oktatásának ezek a nehézségei azért különösen fontosak, mert a Bologna-folyamat során elsősorban az EU-tagság követelményeiből vezették le a nemzetközi tanulmányok alapszak megteremtésének igényét.

Szintén problémát vet fel az alap- és a mesterszak ismeretköreinek viszonya, amely a társadalomtudományi képzési terület alapszakjainak tágabb dilemmáiból fakad. A jelen keretfeltételek mellett az alap- és mesterszakok szakmailag igényes felépítése további komoly tartalmi építkezést követel meg, ami a tantervi korrekciós mechanizmusokon keresztül a közelmúltban is zajlott. A tantárgyfejlesztések következtében olyan tárgy kínálat kialakítása a cél, amely megfelelő színvonalon képes kitölteni a nemzetközi tanulmányok alap- és mesterszak széles lehetőségeit. Csak néhány példát idézve „A nemzetközi migráció globalizálódása”, „A nemzetközi gazdasági elemzés módszertana”, „Nemzetközi fejlesztés és segélyezés” kísérleti tantárgyak, amelyek az adott keretek között releváns és fontos ismereteket nyújtanak. A Budapesti Corvinus Egyetem kiszélesedett „nemzetközis” tárgy kínálatának legfontosabb következménye, hogy a külvilág történéseire igen érzékeny Magyarországon fokozatosan létrejött a nemzetközi ismeretek egyedülállóan differenciált tárgy kínálat, ami már önmagában is fontos érték. Ennek a képzési kínálatnak a továbbfejlesztése és strukturálása az alap- illetve a mesterszak között az elkövetkező évek legfontosabb feladata.

Végül ismételten hangsúlyozni kell, hogy eredetileg a nemzetközi tanulmányok alap- és mesterszak mostani változatához képest egészen más megoldás is elképzelhető lett volna. A *nemzetközi tanulmányok*, mint felsőoktatási képzési tartalom elképzelhető lett volna egy elméleti karakterű mesterszakra koncentrálni, az alapszakon pedig *academic* (társadalmi tanulmányok) és *professional* (gyakorlati nemzetközi kommunikáció) képzést egyidejűleg lehetővé téve. Ehhez képest egy másik - a jelen tanulmány keretében nem tárgyalt - szakmai lehetőség a *nemzetközi tanulmányok* és *közgazdaságtani* szakpárosítás lehetett volna, mind alap-, mind mesterszinten, a kétszakos tanárképzést lehetővé tevő bölcsész alapszakokhoz hasonló *minor* rendszer bevezetésével. Mindez azt jelentette volna, hogy a nemzetközi tanulmányok alapszakon a hallgatók a képzés három éve alatt folyamatosan tanulhattak volna közgazdasági tárgyakat is akár ötven kredit értékben. Ez a koncepció a nemzetközi tanulmányok alapszak ismeretköreinek arányosan redukált változatával számolt volna, miközben megmaradtak volna a szak eredeti sajátosságai. Az így felszabaduló krediteket lehetett volna kitölteni a közgazdasági *minor* tárgyaival. Hasonló *minor* keretében lehetett volna kombinálni a nyelvi-kommunikációs készségeket a nemzetközi tanulmányok alapszak ismeretköreivel. A *minor* rendszer bevezetése új lehetőségeket - és nyilván problémákat is - felvetett volna, de ezek értékelése nem tartozik kérdésfelvetéseink közé. Ezen változatok helyett végül olyan alap- és mesterszak valósult meg, amely a képzés mindkét szintjén számos elméleti ismeret elsajátítását követeli meg, de kiegészül gyakorlati ismeretekkel is. Jelen formájában a két szak meglehetősen tudás- és tantárgy igényes, ami folyamatos fejlesztéseket követel meg.

A nemzetközi tanulmányok szakok helyzetének ellentmondásos volta éppen abban áll, hogy a megvalósuló változattól eredő nehézségek leküzdése középtávú feladat, és amíg az alap- és mesterszak szakmai tartalma megnyugtató módon véglegesül, addig a 2010-2011-ben előkészített felsőoktatási törvény 2012-es hatályba lépésével fokozatosan megváltoznak a törvényi keretfeltételek. Az új törvény és a kapcsolódó fejlesztési célok szemmel láthatóan elsősorban az intézmények finanszírozását, szervezeti átrendezését és a minőségi követelményeket helyezik előtérbe, de nem biztosítják a kétfázisú képzésre való áttérés tapasztalatai alapján a korrekciós mechanizmusokat a képzési szerkezetet és a szakmai tartalmat illetően. Az intézményi érdekek a törvény és a kapcsolódó kormányrendelet(ek) megszületésével új pályára kerülnek, és jó lenne elkerülni, hogy a Bologna-szakszerkezet szükséges felülvizsgálatát újra a lobbierdekek határozzák meg. E cél eléréséhez biztosítani kellene a szakok felülvizsgálatának szakmai és munkaerőpiaci szempontok szerinti intézményes csatornáit. Mindez az utóbbi időben háttérbe szorult a felsőoktatási politika prioritásai között. A magyar felsőoktatás szűkülő pénzügyi forrásait ismerve a nemzetközi tanulmányok alap- és

mesterszakokat illetően elég szerencsétlen lenne, ha a jelenlegi alap- és mesterszak megtartásával vagy átalakításával kapcsolatban egyedül a finanszírozási szempontok alapján kellene döntést hozni.

Források:

A magyar felsőoktatás szabályozásával és a Bologna-folyamattal kapcsolatos dokumentumok:
www.nefmi.gov.hu

A Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság tevékenységével kapcsolatos dokumentumok:
www.mab.hu

A magyar felsőoktatással kapcsolatos folyóiratok:
Educatio
Magyar Felsőoktatás
Felsőoktatási Műhely